

Geliş Tarihi | Received: 22.04.2019

E-ISSN: 2148-9327

Kabul Tarihi | Accepted: 18.09.2019

<http://dergipark.org.tr/kilikya>

Araştırma Makalesi | Research Article

G. W. F. HEGEL'İN ESTETİK ÜZERİNE DERSLERİ VE SANATIN SONUNA İLİŞKİN TEZLER

Mehmet ŞİRAY*

Öz: G. W. F. Hegel'in 1820'de gerçekleştirdiği *Estetik, Güzel Sanatlar Üzerine Dersler*'i bugün hâlâ estetik üzerine en çok tartışılan tezlerden biri olan *sanatın sonu* iddiası ile sıklıkla gündeme gelmektedir. Kuşkusuz Hegel'in notlarının böylesi bir iddiaya ev sahipliği yapıp yapmadığı çok tartışılan felsefi bir meseledir. Kimilerine göre Hegel, romantik sanatın *estetik sonunu* getirdiğini ima etmiştir, kimilerine göreyse *son* fikri modern dönemde sanatın sonuna dair bir işaret olarak okunmalıdır. Kuşkusuz Hegel'in estetik üzerine düşüncelerinin güncel sanat üzerine yapılan tartışmalarla ilişkilendirilmesi birçok bakımdan ufuk açıcıdır; ancak bağlamından kopmadan, yani bir bakıma *son* fikrinin Hegel estetiğinde nasıl tecelli ettiği tartışılmadan bu ilişkiyi kurmak bizi Hegel felsefesinden uzağa doğru sürükleyecektir. Bu yanlış anlamayı gidermek adına aşağıdaki incelemede öncelikle Hegel'in ilgili görüşlerine açıklık getirmeyi amaçlamaktayım. Ardından Hegel'e atfedilen kimi görüşlerin izini sürerek bunların geçerliliklerini ortaya koymaya çalışacağım. Son olarak da Hegel estetiğinin ana hatlarına tekrar dönerek *sanatın sonu* tezinin nasıl yorumlanabileceği üzerine kendi düşüncelerimi dile getireceğim.

Anahtar Kelimeler: Estetik, sanatın sonu, güzel, tarihsellik, idea.

G. W. F. HEGEL'S LECTURES ON AESTHETICS AND THE THESES ON THE END OF ART

Abstract: G. W. F. Hegel's *Lectures on Aesthetics and Fine Art* (1820) are still one of the most important issues on the claim of the end of art, which is one of the most debated theses on aesthetics today. Undoubtedly, Hegel's notes hosting such a claim is a crucial, philosophical subject. According to some critics, Hegel hinted that romantic art brought about *the end of aesthetics*, while according to others the concept of *end* should be read as a sign of the end of art in the modern period. Certainly, the association of Hegel's reflections on aesthetics with the debates on contemporary art is in many ways valuable, however one has to deal with the concept of *end* in Hegel's aesthetics without leaving the limits of the context entirely, otherwise one would

* Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof.

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Türkiye | Mimar Sinan Fine Arts University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Philosophy, Turkey

e-mail: mhmet.siray@gmail.com

Orcid Id: [0000-0003-2530-9701](https://orcid.org/0000-0003-2530-9701)

Şiray, M. (2019). G. W. F. Hegel'in Estetik Üzerine Dersleri ve Sanatın Sonuna İlişkin Tezler. *Kilikya Felsefe Dergisi*, (2), 79-89.

distance oneself from Hegel's philosophy. In this article, in order to eliminate some misunderstandings on the relevant issue, I aim to clarify Hegel's own ideas in *Lectures on Aesthetics and Fine Art*. Then, I will try to reveal the validity of some of the ideas attributed to Hegel's aesthetics. Finally, I will return to the outline of Hegel's aesthetics and express my thoughts on how to interpret *the end of art* thesis.

Keywords: Aesthetics, the end of art, beauty, historicity, idea.

-I- Giriş

Hegel'in *Estetik, Güzel Sanatlar Üzerine Dersler*'inin İngilizce çevirisinin önsözünün başında T. M. Knox, Hegel'in bu derslerde bize sadece sanatın bir anlamı olduğunu göstermekle kalmadığını aynı zamanda sanatın anlamının günlük deneyimimizi aşan başka bir alana nüfuz ettiğini de gösterdiğine işaret ediyor (1994, s. x).¹ Hegel'in Tin felsefesinde önemli bir yeri olan sanat, gerçeğin önemli bir parçasını oluşturan duyuşsal alanla ilişkilidir. Hegel'e göre sanat, sanatın içeriğini oluşturan İdea ve formu oluşturan duyuşsal materyali bir araya getirerek bütünlüklü bir yapıya ulaşır. İçeriği oluşturan İdeanın basit anlamda bir fikri içermesi onun mutlakla olan ilişkisi açısından yeterli değildir. İdeal olanın veya mutlağın sanatın en yüksek ifadesi olması demek onun edimsel olması, içerik ve formun senteze ulaşması anlamına gelmektedir (1994, s. xiii). Bu bakımdan edimsel olan, "kendisini bilen" Tindir ve Hegel açısından herhangi bir fikirden daha gerçektir. Knox'un da ifade ettiği gibi "Hegel'in İdeası, nihai olarak Platoncu 'form' veya 'idea'dan türetilmiştir, ama kavramın gerçeklikle bir birleşimi olmakla, o Platon'unkinden ayrılır" (1994, s. xiv).

Hegel için kavramsal olanın somutlaşması yani edimsel olarak gerçekleşmesi için sanatsal temsiller zorunludur. Estetik mevzu bahis olduğunda tahmin edilebileceği gibi temsiller yoluyla kendisini tarihsel olarak açığa vuran bu kavram *güzellik* kavramıdır. Tin, bir bakıma, insanın doğayla olan karşılığında ya da tümel düşünce, tikel düşünce ve olgu arasındaki çekişmelerde kendi gerçekliğini bir organizasyon dahilinde üretmek pahasına parçaları birleştirerek kendine döner. Bu bakımdan Tin, hem bütün ayrımların ortaya konduğu hem de onların aşıldığı (*aufhaben*) bir birlik olarak düalizmi geride bırakarak bütünlüğe ulaşır. Hegel'e göre "her şeyin özsel doğası bir kavram veya düşünce" olduğundan estetiğin kavramı da güzeldir (1994, s. xvi).

Güzel Sanatlar Üzerine Dersler'inin başlangıç notlarında Hegel, doğa güzelliğinin güzel sanat felsefesinin çalışma alanından çıkarılması gerektiğini ifade ediyor:

Sanat güzelliği tinden doğmuş ve yeniden doğmuş güzelliştir; tin ve ürünleri, doğa ve fenomenlerinden ne kadar yüksekse, sanat güzelliği de doğa güzelliğinden o kadar yüksektir. Aslında biçimsel olarak ele alındığında [yani ne söylediğine bakılmaksızın] insanın kafasında yer alan yararsız bir nosyon bile herhangi bir doğa ürününden daha yüksektir, çünkü böyle bir nosyonda tinsellik ve özgürlük daima mevcuttur. (1994, s. 2).

---

¹ Hegel (1994) s. x. Karşılaştırma için yararlanılan kaynaklar: Hegel (1970) ss. 13,14,15; Hegel (1975).

Tinin sanat güzelliğinde, doğadaki güzelliğe nazaran daha üstün ya da yüksek olan yan, sanatın bir tür doğuş metaforuyla tinin en yüksek hakikatine dahil olmasıdır, oysaki doğa güzelliği ancak tine ait olan güzelliği yansıtması bakımından mevcuttur. Ancak yine de Hegel'in güzel sanatların bilim olması hususunda çekinceleri vardır; güzel sanatları aldatıcı olarak nitelemez ancak tam olarak bilimsel incelemeye uygun olarak da görmez. Hegel, Schiller ve Kant'ı da izleyerek, güzelin varlığını saf görünüşte (*Schein*) bulur (1994, ss. 4-5). Hegel'e göre,

[İ]kinci bir konu olarak, güzel sanat genel olarak felsefi düşünümeye uygun bir konu olsa bile, yine de onun *tam anlamda* bilimsel incelemeye uygun bir konu olmadığı daha da makul görünmektedir. Çünkü, sanat güzelliği kendisini *duyuya*, duyguya, sezgiye, hayal gücüne sunar; onun düşünceden farklı bir alanı vardır ve etkinliğinin ve ürünlerinin kavranması, bilimsel düşünmeden farklı bir organı gerektirir. Üstelik, sanat güzelliğinde zevk aldığımız şey, tam da üretimin ve şekillenmelerin (*Gestaltungen*) özgürlüğüdür. (1994, s. 2).

Hegel'e göre, sanat eserinin dayandığı düş gücü (*phantasie*) ve onun "özgür etkinliği" kendisini doğadan ayırır ve yaratıcı hayal gücüyle de (*einbildungskraft*) düşünceye doğru atılımını gerçekleştirir (1994, s. 6). Hegel'e göre, "[d]oğa sözcüğü, bize zaten zorunluluk ve yasaya uygunluk düşüncesini ve bu nedenle, umulabileceği gibi, bilimsel incelemeye daha yakın ve buna elverişli olan bir şey durumu düşüncesini verir" (1994, s. 7). Hayal gücünün kapsama alanına baktığımızdaysa bilimsel incelemenin dışına çıkan arzunun ve "gelip geçici hevesin" baskın olduğunu görürüz, bu bilimsel incelemenin dışındadır, zira herhangi bir yasaya tabi değildir. Ancak burada Hegel'in yaklaşımı ikirciklidir; Kant'ın güzele ilişkin beğeni yargısına göz kırparak sanatın oluşumunun tümel olanla ilişkisini gözetmektedir; yine de son tahlilde, sanatın tikele ve duyulur alana olan zorunlu bağlılığı gereği mutlak bir "tümel güzellik ve beğeni yasasının" mümkün olamayacağını söylemektedir (1994, s. 7).

Sanatın tikele ve duyulur olana bağlılığı sanatı tam olarak özgür kılmıyor gibi gözükse de, Hegel'e göre sanat "kendi özgürlüğü içerisinde hakiki olarak sanat olur" (1994, s. 8). Sanat tikellikle uyum içinde evrenselliği verdiği için bu işlevi yerine getirir. Bu bağlamda Hegel'in en çok tartışılan iddialarından biri sanatın din ve felsefeyle aynı alana yerleştiğinde en yüksek ödevini yerine getiriyor oluşudur. Bu bakımdan Hegel'in en çok tartışılan iddialarından biri olan sanat "insanlığın en derin ilgilerini ve tinin en kapsamlı hakikatlerini zihinlerimize getirmenin ve ifade etmenin yalnızca bir yolu olduğu zaman en yüksek ödevini yerine getirir" ifadesinin anlamını irdelememiz gerekmektedir. Tin kendisinden, yani tikelden tümele, somuttan soyuta yani saf düşünceye olan evriminden yola çıkarak, duyusal gerçeklik ve sonlulukla olan ilişkisi bağlamında sanat eserini doğurur (1994, s. 8). Sanatın duyulurla olan ilişkisi ve bunun tinin serüveni açısından önemini kavramak için öncelikle, Hegel'e göre, görünüşün öz için özsel olduğunu kavramamız gerekmektedir. Hegel görünüşün hakikat açısından özsel oluşunu şöyle anlatmaktadır: "Eğer kendisini göstermese ve görünüşe çıkmayı, ve genelde tin için olduğu kadar, birisi için ve kendisi için hakikat olmasaydı, hakikat hakikat olmazdı" (1994, s. 9). Hegel için bu en yüksek hakikati içinde alındığında sanat,

edimsel olan “kendinde ve kendisi için varlığa sahip, yani kendisine varoluş veren” bir gerçekliğe yükselir.

Bu aşamada Hegel, doğa ve tarih yazımına üstün gördüğü sanatsal yaratımın “kendi aracılığıyla kendisinin ötesine işaret” etmesi bakımından, tinsel bir özellik taşıdığını bize gösterir; sanatsal yaratım “tinsel bir şeyi ima etmektedir” (1994, s. 10). Bu iddia Hegel’de yoruma açık gözüküyor, bu aşamada iki farklı yorumu dile getirmemiz gerekiyor: Birinci yorum, sanatın hakikatle ilişkisi bakımından Hegel’in sanatsal faaliyet alanını ilahi olanla ilişkisi açısından ele aldığı ve bu bakımdan “sanatın özgül bir içerikle sınırlandırıldığı” türünden bir açıklamaya dayanır; ikinci yorum daha ziyade, sanatın ilahi olanla ilişkisi üstünden sanata bakıldığında sanat günümüzde tümelin içinde duyuşsal alanla zorunlu ilişkisi içinde en yüksek görevini yerine getirmiştir, düşüncesini dile getirir. Hegel’e göre, ilahi olanın kendi temsili ve salt düşünce olarak felsefe bundan sonra görevi devralacaktır. Hegel’in “tinsel kültürümüz” dediği düşünüm dünyası sanatçının kendisini bulduğu, sanat yaptığı ortamdır, dolayısıyla ikinci yorum daha çok bu noktaya işaret etmektedir. Hegel’in sanatı tanımladığı ortamın modern insanın kendisini tanımladığı, bir bakıma sınırladığı alan olduğunu söylemeliyiz. İşte Hegel’in çok tartışılan ve Arthur C. Danto gibi kimi sanat tarihçilerinin sıklıkla referans olarak verdikleri “[s]anat, en yüksek işlevi içerisinde alındığında, bizim için geçmişteki bir şeydir ve öyle kalır” önermesi ikinci yorum açısından dile getirilmelidir. Hegel, burada, artık sanat bir daha ortaya çıkamaz dememektedir zira böyle bir ifade bizi aşağıdaki iddiayı temellendirmek bakımından oldukça zora sokabilir. Bu önermeyi farklı yorumlar ışığında makalenin ikinci kısmında daha detaylı bir şekilde irdeleyeceğim. Hegel sanatın çağrısını şu şekilde dile getirir:

[S]anat eserlerinin bizde uyandırdığı şey, salt dolayimsız zevk değil, ama aynı zamanda bizim yargılamamızdır, çünkü (i) sanatın içeriğini ve (ii) sanat eserinin sunum aracını ve her ikisinin birbirlerine uygunluğunu ya da uygunsuzluğunu entelektüel irdelememize tabi kılarız. Bundan dolayı, günümüzde sanat felsefesi, sanat olarak kendisinden ötürü sanatın tam doyum verdiği günlerde olduğundan daha büyük bir gereksinimdir. Sanatı yeniden yaratma amacı için değil, ama sanatın ne olduğunu felsefi olarak bilmek için sanat, bizi entelektüel irdelemeye davet etmektedir. (1994, s. 12).

Hegel felsefesinde sanatın anlamını araştırmak onun tinin serüvenindeki zorunluluğunu göstermek ve bu bakımdan onu incelemeye tabi tutmak anlamına gelmektedir; dolayısıyla sanatın kendi içsel dinamiklerinin dönüşmesi fikrine bağlı kalınarak onun zorunluluğu gösterilir. Sanat felsefesi sanatın zorunlu olduğunu göstermek durumundadır.

[İ]çerisinde düşüncenin kendisini ifade ettiği sanat eseri de, kavramsal düşünme alanına aittir ve tin, onu felsefi incelemeye tabi kılmakla, bundan ötürü sadece tinin en iç doğasının gereksinimini doyurmaktadır. Çünkü düşünme, tinin özü ve Kavramı olduğu için tin, son çözümde ancak kendi etkinliğinin tüm ürünlerine düşünceyle de nüfuz ettiğinde ve böylece ancak o zaman onları gerçekten kendisinin kıldığında doyuma ulaşır. [Tin] en yüksek biçimi olmaktan çok uzak olan sanat, kendi gerçek onaylanışını ancak felsefede kazanır. (1994, ss. 3-4).

Bu bakımdan, Hegel'e göre "sanat felsefesinin sanatçılara reçeteler vermekle ilgisi yoktur; bunun tersine, o, güzel olmak bakımından güzelin ne olduğunu, kendisini gerçeklikte, sanat eserlerinde nasıl gösterdiğini, bunların üretilmesi için kurallar verme arzusu taşımaksızın, belirlemek durumundadır"(1994, s. 19). Hegel'in sanat açısından iki aşamada İdeal kavramından bahsettiğine tanık olmaktayız; birincisi tikel güzelliğin ideası, diğeri ise genel olarak İdeal'in parçası olarak sanattır. Sanat insanın özgür akılsallığının, yani insanın kendisini üretme ve tanıma etkinliğinin bir parçasıdır. Hegel'e göre insan teorik ve pratik olarak kendisini tanır ve özgürleşir. Bunda insanın bilinçli bir varlık olması önemli bir pay oynar. Sanat "duyusal olmasına karşın aynı zamanda özünde tinsel kavrayış içinde vardır; tin, onun tarafından etkilenmek ve onda bir duyum bulmak durumundadır"(1994, s. 35). Ancak duyusal varoluş biçimi olarak sanat "insanı dolaylı olarak gösteremez". Hegel'e göre sanat eserinde "duyusal olan bizzat ideal bir şeydir, ama düşüncenin ideal olması gibi ideal olmadığı için aynı zamanda hâlâ bir şey olarak dışsal biçimde var olan bir şeydir"(1994, s. 38). Buraya kadar Hegel'in sanata ilişkin düşüncelerini bir araya getirdiğimizde iki temel düşünce biçimiyle karşılaşırız: birincisi, *akıl sanatsal etkinliği yönlendirmektedir, böylelikle sanatın duyusal yönü tinselleşmektedir* ve ikincisi, *tin sanatsal etkinlikle duyusal kılınmıştır*. Geldiğimiz yol ayırımında bizi zorlayan sorulardan belki de en önemlisi Hegel'in sanatın, doğanın ve felsefenin özünü birbirinden nasıl ayıracağıdır. Belki de Hegel felsefesinde sanatın zorunluluğu iddiasını duygular ve fenomenlerin doğaları arasındaki karşıtlığı ortadan kaldıracak bir zemin fikrine dayandırmak gerekmektedir. Sanat bu bakımdan doğa-insan karşıtlığını edimselliğe ve birliğe taşıyan bir araç görevini görmektedir; din ve felsefe ise bu bütünlüğü kavrayan ve onu daha üst aşamaya taşıyan bir bilinç durumuna gönderme yapmaktadır.

Hegel'e göre, sanat İdea'yı saf tinsellik içinde değil de duyusal bir formda tecrübe ettiği için saf tinin kendi birliği ve mükemmelliğinde onu yine de tecrübe edemez. Sanatın kendi kavramına tam uygun bir yükseklikte ideanın ve formun iç içe geçişini ve birliğini tecrübe ederiz. Hegel estetiğinde sanatsal yaratımın tin kavramıyla olan ilişkisi, kavramın kendisinden geçen birtakım safhalar yoluyla yüksek bir hakikate ulaşır; tinin farklı sanat formlarıyla biçimlenen hakikat, kendi kendisine bilinç verir (1994, s. 72). Yani bir bakıma, farklı sanat formlarını ifade eden bakış açıları farklıdır ve bu formlar dinsel anlayışların değişimiyle yakından ilgilidir. Grek Tanrısı nasıl soyut değil bireysel Hıristiyan Tanrısı da somut bir kişilik olarak tinseldir ve bu kavrayış biçimi sanatların doğasına da nüfuz eder. Bu anlayıştan hareketle Hegel, sanat tını içindeki dönüşümleri Tanrı bilincinin tezahür ettiği sanatsal formlar olarak gösterir, böylece Tanrısal olan duyusal bir bilinç kazanmaktadır. Her bir sanat formu ve bu formların kendi içlerindeki farklılaşmalar İdeal olanla doğrudan bağlantılıdır. Sanat güzelliği olarak İdea kendisi olmak için, yani kendisini mutlak olarak kavramak için bu çeşitliliğe doğru atılmak zorundadır ancak bu gerçeklikte İdeal bir birlik ve bütünlük içinde ortaya çıkabilir (1994, s. 73).

Hegel estetik belirlemenin zorunluluğunu gösterdikten sonra güzelin tikel belirlenimlerini ortaya sermektedir: Bunlar sembolik, klasik ve romantik sanattır. Sembolik sanat İdeal olanı tüm hakikati içinde temsil etmez ya da edemez, ancak onu

sembolik olarak gösterir, tıpkı bir aslan figürünün güç anlamını taşıması gibi; üstelik tanrısal olanı da bu bakımdan temsil edemez ancak doğal olaylar ve insani benzeşimler yoluyla bunu yapar; sembol anlamın tümel doğası karşısında tüm belirsizliğiyle durur (1994, s. 75). Hegel bu belirsizliğe örnek olarak Hint, Mısır ve Çin tanrılarının biçimsizliğini gösterir.

Hegel'e göre, klasik sanat insan biçiminin doğal ifadesini bulduğu bir sanat biçimidir. İdeal kendisini edimselleşmiş olarak cisimleştirir. Grek Tanrısı bu sanat biçiminde Tanrı ve insan formunun birbiri içine geçişini gösterir. Romantik sanat, Hegel açısından, en yüksek sanat formudur. Romantik sanat formları, İdeali duyusal olana bağlı bir şekilde sınırlı bir biçimde ifade edebildiğinden temsiliyet açısından hâlâ bir kusur ya da bir eksiklik içermektedir. Ne var ki bu eksiklik sanat formundaki bir kusurdan ötürü değildir. Hegel estetiğini genel özellikleri açısından incelediğimizde, bütün sanat formlarındaki biçim ve içerik kusurluluğunu illaki sanat eserinin kendisine yüklenecek bir şey olmadığını keşfederiz. Sanatsal eser ve içerik belirli bir sınırla tanımlansa da bu sınır durumu teolojik bir örüntünün parçası olarak anlam kazanmaktadır. Hegel'e göre, Romantik sanatta Tinin asıl gerçekliği vuku bulmaktadır, Hıristiyanlığın Tanrı'yı biçimlendirme şekli ile sanat formları arasında tam bir uygunluk vardır. İçerik formla tam uygunluk göstererek, birlik bir bakıma özbilinçli bilgiye dönüşmektedir. Romantik sanatta sanatsal güzelin formuna baktığımızda içerik ya da anlam somut bir tinselliği göstermektedir; hâlâ sanat eseri sanat eseri olmaklık bakımından duyusal olana bağlı olduğundan temsiliyeti sınırlıdır ancak burada sanatsal güzel kavramının en yetkin biçimini bulmaktayız.

Sanat eserleri ile sanatsal güzellik arasındaki ilişki sanat formlarının yalnızca tikel sanatlar olarak edimselleşmesiyle mümkün olmaktadır; mimari, heykel, resim ve şiir sanatları tinsel olanın duyusalla ilişkisi bağlamında güzel kavramının kendisini gösterme, açma biçimleridir. Mimarının sembolik sanatla olan bağı Tanrı'ya insan dünyasında yer vererek ona alan açmasıdır; bu, Tanrı'nın edimselleşmesi yolundaki ilk atılımdır. Heykel sanatı tinea yol açar ve onu şekillendir, ona bireysel bir özellik katar, içselleştirir. Hegel kendi ifadesiyle "Tanrı'nın toplulukla karşı karşıya geldiği" ilk an olarak Romantik sanatı işaret etmektedir. Müzik, ses yoluyla duyusal olanın maddiliğini en aza indirgeyerek "tinin kendisinin hayal gücünde tasarlanması"na zemin hazırlar. Hegel'e göre, Romantik sanatta tinsel olan duyusal olanla daha köklü bir ilişki içine girer (1994, s. 86).

Sanat din ve felsefenin alanlarının topyekûn mutlak tinea ait olduğunu söyledikten sonra bütün bu dolayım biçimlerinin kronolojik ve ilerlemeci bir biçimde anlamamamız gerektiğini de eklemek gerekmektedir. Dine ilişkin Hegel'in saptaması oldukça ilginçtir. Hegel dinin insana özgü olanı, bir anlamda tümel olanı, gösterme ve bu birliği kurma gücüne sahip olduğunu ifade eder. Hegel neredeyse Kant'ın din üzerine düşüncelerini hatırlatır bir biçimde dinin düzenleyici (*regülatif*) yanına işaret etmektedir (1994, s. 100). Hegel, dinin insanların hayal güçlerinde dinsel hakikati canlandırmak ve orada sembolize etmek için sanatı kullandığı saptamasını yapmaktadır (1994, s. 101). Hegel Eski Yunan'ı örnek verir, orada şairler tanrısal olanın davranışını sanat ve şiir biçiminde

vermişlerdir. Hegel, tanrısal olanın hakikatini gösterme tarzları olarak kimi başarısızlıklara ya da yetersizliklere de değinir, örneğin Yahudilik ve Müslümanlık ya da Platon'un Homeros ile Hesiodos'un tanrısını son derece katı bir biçimde karşısına alması buna örnek olarak verilebilecek vakalardır. Bu durumlarla tezat oluşturacak bir biçimde Hıristiyanlıkla birlikte resim sanatı her türlü gelişmeyi göstermiştir ve bir aşamaya kadar Kilise, sanatı özgürleştirmiştir.

Hegel'e göre özellikle reform hareketleri ve sonrasında sanat, özgür düşünceye referansla daha fazla içselleşmiş ve tinin kendi kendisini doyurma ihtiyacının bir parçası olarak, yani tinsel bir gereksinim olarak ortaya konmuştur (1994, s. 103). Şimdi sanat, tam da bunun tersine düşünme eğiliminde olsak da, Hegel'in ifadesiyle daha yüksek bir temsiliyet gücüne, tinin hakikatini varoluşa sürükleyecek en yüksek biçim olarak mükemmelliğe ulaşamaz. Bununla birlikte dinde, sanatta olmayan tarzda kişiselleştirmeyi buluruz; Hegel bunu şu şekilde betimler: "Baba Tanrı'yı, İsa'yı ve Meryem'i ne kadar saygıya değer ve mükemmel resmedilmiş görürsek görelim: çaresi yoktur; artık [bu sanatsal tasvirlerin huzurunda] dizüstü çökmeyiz" (1994, s. 103). Çünkü Hegel'e göre sanatta tapınma yoktur; oysa din, topluluğun yaşantısı yoluyla tinin hakikatini ortaya çıkarmaktadır. Ve en nihayetinde felsefe, sanat ve dini düşüncede birleştirerek onları *saf halinde düşünmeye* dönüştürür. Zira Hegel'e göre ne tapınma formu olarak din ne de duyusal olana koşulsuz bağlılığıyla sanat saf düşünceyi temsil eder, ancak felsefe kendisini saf düşünce olarak yani tümel olarak tekâmül etme yetisine sahiptir. Sanat, din ve felsefe Mutlak'ı bilince getirme biçimleri olarak tinin doğasını yansıtmaktadır.

-II-

Hegel, *Estetik, Güzel Sanatlar Üzerine Dersler*'inin başında doğal güzellik ve sanatsal güzellik arasında keskin bir sınır çizer. Doğal güzelliği kendinde özgür olmadığı –ya da dolayımından azade olduğu–, eşdeyişle kendinde bir bilinci olmadığı için geri plana atar; oysa doğal güzelliğe kıyasla sanatsal güzellik kendinde özgürlük ve tinsellik kavramlarına daha yakındır. Burada Hegel'in işaret ettiği temel mesele sanatsal deneyimin bir bilgi olarak tarihe kazınmasıdır; güzelliğin tinselliği insani dolayımıyla mümkün olmaktadır ve bu bakımdan doğal güzelliğe kıyasla daha gerçektir.

Üzerinde tekrar durmamız gereken ikinci bir husus, sanatın bir sonunun olması değil sanatın geçmiş olması ve geçmekte olmasıdır; belki de Hegel estetiğini dönemin diğer düşünce biçimlerinden farklı kılan taraflardan biri de güzel kavramının tarihselliğidir.² Sanat en yüksek hakikatinde Tini temsil edemese de bu onun bir süre zarfında sonlanacağı anlamına gelmez; sanat saf düşünce içinde kendi hakikatini korumaya devam edecektir (Geulen, 2006, ss. 22-23). Sembolik ve klasik sanatların kendi içlerinde sonlanarak bir sonraki ifade ve gösterim biçimine kendilerini bırakmaları ya da onda çözümleri bu şekilde açıklanabilir. Her dönemi ve ona özgü sanat formlarını kendi bağlamlarında ele almak gerekir; örneğin klasik sanat birçok bakımdan Hegel için

² İstisna olarak burada Hegel'den önce sanatın tarihselliğinden tek bahseden filozof olarak Kant'ın öğrencilerinden biri olan Johann Gottfried Herder'i not olarak düşmemiz gerekir.

kusursuzluğu gösteren bir sanat formudur. Antik Yunan tiyatrosu ve dönemin heykel sanatı kendinde ele alındığında, bu sanatsal ifadelerin başka herhangi bir aşkın ifade biçiminin arkasına saklanmak zorunda olmadığını görürüz; çünkü bu ifade tarzları kusursuzdur ve bu anlamda da nihai ereklarını yerine getirirler.

Hegel estetiğine atfedilen *sanatın sonu tezi* ve *son* kavramını bir yapma biçiminin tamamlanması ya da sonunun gelmesi olarak ele almamak gerekir. Hegel estetiğini illaki bir son kavramıyla ilişkilendirmek istiyorsak bunu belli bir formun bir daha vuku bulmaması anlamında ya da bir başka deyişle belirli formların sonluluğu bağlamında değerlendirmek gerekir. İkinci bölümde gösterdiğimiz üzere, Hegel'in açıkça ileri sürdüğü gibi sanat kendisini her zaman yenileme olanağına sahiptir, bir yoruma göre de Hegel sanatın sonundan çok sanat üzerine tekrar düşünmenin imkânını bizlere işaret etmiş olabilir; sanatın geleceği sanatsal yaratıda gizlidir belki de her bir sanatsal deneyim alanı bize sanatın kendi içerisindeki sınırları gösterdiği gibi aynı zamanda geçmişte kalana da referans vermektedir (Hass, 2013, s. 18).

Benedetto Croce gibi kimi filozoflara göre de Hegel çoktan sanatın ölümünü ilan etmiş hatta onun yasını tutmaktadır (Croce, 1978). Sanatın sonu tezini savunanlar açınsansa sanatın artık modern dönemde sadece kapitalizmin güdümündeki market açınsa bir önemi vardır. Sanat en nihayetinde belki de kendi sonuna ilişkin bir düşünce olarak ve ancak kendinin olumsuzlanması olarak devam etmektedir. Bu görüşe yakın duran isimlerden belki de en önemlisi Arthur C. Danto'dur. Bu konudaki bir diğer önemli görüş Frederick Beiser'e aittir. Ona göre de Hegel'in estetik tutumu, sanatın –en azından romantik dönem sonrası için– bireysel bir ifade olarak mümkün olabileceği yönündedir; çünkü sanat tanrısal olanla ilişkisi açınsa belirli bir sınıra gelmiştir.³ İkinci bölümdeki incelemede öne sürüldüğü gibi, Beiser de, Hegel'in "sanatın sonu" ifadesini notlarında asla kullanmadığına işaret etmektedir (Danto, 1984). Beiser'in iddiası, Hegel'e atfen, modern dünyanın seküler yapısından dolayı sanatın bir geleceği olamayacağı bu yüzden de sanatın geçmişin izlerinde kaybolacağı gibi bir düşünceye dayanmaz. Bu düşüncenin aksine, Stephen Houlgate ve Beiser gibi düşünürler sanatın modern dünyada insanın bireysel yaşantısını ve onun kültür dünyasını yansıtacağını ifade ederler. Elbette bu düşüncenin bile Hegel açınsa estetiği dar kalıplar içerisine koyduğu iddia edilebilir; zira belki de Hegel modern dünyayı ifade edecek yeni bir estetiğin öncülüğünü yapmaktaydı. Öte yandan Hegel estetik bağlamında anlaşılabilir formların sanat eserleri yoluyla ortaya konacağını söylemektedir. Danto buna "cisimleşmiş anlam" demektedir. Hegel, *Tinin Fenomenolojisi*'nin önsözünde şu düşünceyi dile getirmektedir: Ele alınan hiçbir bir ilke bireyi düşünen bir töze indirgenerek yapılmaz aksine hedef düşünce ile deneyimi birbiriyle kavuşturacak yolları araştırmaktadır (Danto, 1998, s. 16). Elbette bugün birileri sanatın kültürel yaşantıdan kopuk olarak kavranamayacağını iddia edebilir, dolayısıyla tam da bu noktada sanatçının ve genel anlamda sanatın bugün bizim için anlamının sosyal hayatın

---

³ Bu nokta özellikle önemlidir: Hegel dönemsel olarak birçok filozoftan oldukça farklı bir yönde seyrederek estetik yargının doğasından ve estetik deneyimden çok, sanat söyleminin tarihsel yönüyle ilgilenmiş ve bu yönüyle sanatı ele almıştır. Belki bu bakımdan Kant'ın ve onun izinden giden birçok filozofun estetik kavramlarının analitik, Hegel'inkininse söylemsel olduğunu öne sürebiliriz.

yansımından başka bir şey olmadığı söylenebilir. Ancak bu eleştirel sanatın söyleminin sonunu işaret etmenin yollarından biridir ve Hegel bu tür bir saptama yapmanın oldukça uzağında gözükmektedir.

Daha önce dile getirdiğim gibi 1960'ların başından başlayarak Hegel'e atfedilen sanatın sonuna ilişkin tezlerden belki de en çok referans gösterileni sanat tarihçisi Arthur C. Danto'nun *sanatın sonu* tezidir. Bu iddiayı dile getirdiği *After the End of Art*'da Danto, günümüzde görselliğin ihtişamını yitirdiğini, sanatın özü olarak güzellik kavramının artık işlevini tamamladığını iddia etmektedir (Danto, 1998, s. 16). Danto 1964'te New York'ta Stable galerisindeki Andy Warhol'un *Brillo Kutuları* sergisinden sonra Warhol'un bir devrim başlatan sanatsal eylemine gönderimde bulunarak, edebiyat ile görsel sanatlar, müzik ile gürültü ve dans ile hareket arasındaki sanatsal formların birbirleri arasındaki ayrımların muğlaklaştığını, ortadan kalktığını belirtmiştir. Danto, sergide, Brillo karton kutularının sergilendiğini ifade etmiştir. Kuşkusuz bir yandan şaşırtıcı diğer yandan oldukça alelade olan Brillo kutularının sanat galerisinde ne işi olduğu en çarpıcı sorulardan biridir. Öyle gözüküyor ki Danto, *Brillo Kutuları* ile sanatın sonunu ilan etmemiştir, ona göre son düşüncesi tam olarak modern sanat söyleminin sonuna işaret etmektedir. Dolayısıyla Danto'ya göre sanatın genişleyerek ve aynı zamanda dönüşerek belirli bir ilerleme fikri altında icra edilmesinin sonuna gelinmiştir. Danto sanatın artık teolojik bir misyonu olmamasını sanatın kendi içinde özgürleşmesi fikrine bağlamaktadır. Sanat artık kendisine yüklenen daha yüksek bir amacın ya da daha derin bir anlamın peşinden gitmek zorunda değildir. Andy Warhol, bizi Brillo kutularının sanat eseri olduğuna inandırarak neyin sanat eseri olabileceğine ilişkin felsefi soruları (tekrar) gündeme getirmiştir (Danto, 1998, s. 35). Danto'ya göre artık sanat söyleminin kendisi ve neyin sanat olduğu sorgulanmaktadır. Bu bakımdan teori artık sanat eserinin neliği mevzu bahis olduğunda dışarıdan eklenenecek bir şey değildir, aksine günümüzde sanatın ne olduğu onun nasıl sorgulandığına bağlı olarak tartışılmaktadır (Danto, 1986, s. 111). Danto'nun dile getirdiği 60'ların *her şey sanat olabilir* mottosu güzellik kavramının da bir tür gündemden düşüşünü hızlandırmış ve onu afişe etmiştir (Danto, 2003, s. 20).

-III-

Son olarak Hegel'in estetik üzerine düşünceleri ışığında, *sanatın sonu* tezini tekrar gündeme getirerek, yukarıdaki görüşlerin Hegel estetiğinde yer bulup bulamayacağını bir kere daha değerlendirelim. Hegel'in sanatı üç aşamada ele aldığı (sembolik, klasik ve romantik) tarihsel analizine dayanarak –ki bu üç aşamanın diyalektik bir süreçte dayandığını bir kez daha hatırlatalım– *mimetik* bir edim olarak sanatın İdea'nın hakikatini temsil etme ve onu gerçekleştirme bakımından kusurlu olduğunu söyleyebiliriz. Aslında kusur olarak görülen ya da görmeye aşına olduğumuz şey, sanatın bir fikir ve duyuusal bir malzemenin bir araya gelmesinden teşekkül etmesidir. Sanat, kendinde ve kendi için kendi kavramı olan *güzeli* gerçekleştirmeye ya da bir diğer deyişle sahneye koymaya devam ederken bir yandan da mutlak İde'nin somutlaşmasına hizmet eder. Ancak Hegel metafiziği öngördüğü diyalektik sürecin içinde sonlar ve başlangıçlar tanımlamaktadır, bir şeyin sonu ancak bir başka şeyin başlangıcına işaret

ettiği sürece anlamlıdır. Hegel sanatsal etkinliğe dair herhangi bir son öngörmemiştir. Bu bakımdan, *sanat öldü* şiarı ile *sanatın artık bizim için yüklendiği en yüksek hakikat sona erdi* önermesi örtüştürülemez iki farklı iddiayı gündeme getirmektedir. Hegel sanatın ölümüne değil onun geçişine, geçmiş oluşuna taşıdığı misyonun sonlanışına işaret etmektedir. Kuşkusuz karışıklık *son* kavramının çok anlamlılığında yatmaktadır. Sonlanan şüphesiz sanatın kendisi değil *telosun* sonudur; çünkü sanatın genel anlamda Hıristiyanlıkla olan ilişkisi, Romantik sanatla birlikte doygunculuk noktasına gelmiştir, sanat artık daha yüksek bir tinselliği gösterme görevini üstlenmemekte ve bu açıdan kendi görevini yerine getirememekte ya da getirmemektedir. Burada Hegel'in en yüksek tinsellik ve özgürlüğü gösterme istencinin işbaşında olduğunu düşünebiliriz, şüphesiz sanatın üstlendiği hakikati temsil etme misyonu Hegel metafiziğinin farklı uğraklarında başka biçimlerde devam etmektedir. Danto'nun ileri sürdüğü gibi Hegel *Estetik, Güzel Sanatlar Üzerine Dersler*'inde soyut sanat formundan ya da sanatın salt düşünceye evrilmiş bir versiyonundan dem vurmuyordu, aksine sanatın diyalektik işleyişte sınırları olduğuna bizi ikna etmeye çalışıyordu.

Dieter Henrich gibi kimi filozoflar da, Hegel'in ussal olanın artık estetik kategoriler yoluyla kavranamayacağını ileri sürdüğünü iddia etmektedir, dolayısıyla bu görüşe göre de sanatın sonu düşüncesini sanatın modern dünyada öldüğüne işaret olarak okumak gerekir (Henrich, 1970). Oysa Hegel, modern dünyanın, romantik sanat formunun sonuna ya da çözüluşüne şahit olduğunu açıklamaktadır; epiğin yerini roman ve kısa hikâyenin almasıyla epiğin öldüğüne işaret etmekte fakat hiçbir yerde, asıl olarak sanatın modern dönemde bittiğini söylememektedir. Hegel, Danto'nun ileri sürdüğü gibi, "sanat geçmişe ait bir şeydir ve öyle kalır" düşüncesini de ileri sürmez. Son bir kez daha yinelerseniz, Hegel'in iddiası asıl olarak şöyledir: "Sanat, en yüksek belirleniminde ele alındığında, bizim için geçmişe ait bir şeydir ve öyle kalır", sanat bugün bizim için yapabileceği en yüksek çağrışı artık yerine getirememektedir.

KAYNAKÇA

- Croce, B. (1978). *Aesthetic* (D. Ainslee, Çev.). Boston, MA: Nonperail.
- Danto, A. C. (1984). The End of Art. B. Lang (Der.), *The Death of Art* içinde (ss. 5-35). New York: Haven.
- Danto, A. C. (1986). *The Philosophical Disenfranchisement of Art*. New York: Columbia Üniversitesi Yayınları.
- Danto, A. C. (1998). *After the End of Art: Contemporary Art and the Pale of History*. Princeton: Princeton Üniversitesi Yayınları.
- Danto, A. C. (2003). *The Abuse of Beauty: Aesthetics and the Concept of Art*. Chicago: Open Court

Geulen, E. (2006). *The End of Art: Readings in a Rumor After Hegel* (James McFarland, Çev.) Stanford, Calif: Stanford Üniversitesi Yayınları.

Hass, A. (2013). *Hegel and the Art of Negation: Negativity, Creativity and Contemporary Thought*. Londra, New York: I. B. Tauris.

Henrich, Dieter. (1974) "The Contemporary Relevance of Hegel's Aesthetics", *Stuttgarter Hegel-Tage 1970 (Hegel-Studien, Beiheft 11)*, der. H. G. Gadamer, Bonn.

Hegel, G. W. F. (1970). *Vorlesungen über die Ästhetik*, Werke In Zwanzig Bänden, Frankfurt am Main: Surkamp Verlag.

Hegel, G. W. F. (1975). *Aesthetics, Lectures on Fine Art* (T. M. Knox, Çev.). Oxford: Clarendon Üniversitesi Yayınları.

Hegel, G. W. F. (1977). *Phenomenology of Spirit* (A. V. Miller, Çev.). Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınları.

Hegel, G. W. F. (1994). *Estetik, Güzel Sanatlar Üzerine Dersler (Cilt I)* (T. Altuğ, H. Hünler, Çev.). İstanbul: Payel Yayınları.

Hegel, G. W. F. (2003). *Alman İdealizmi II: Hegel*, der. Güçlü Ateşoğlu, Doğu-Batı Yayınları.